

<https://doi.org/10.62837/2024.7.529>

GÜLXANI (PƏNAH) VAQİF QIZI ŞÜKÜROVA

Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Azərbaycan dili və pedaqogika kafedrasının müəllimi
Email: gulxani@outlook.com

ASİF RÜSTƏMLİNİN TƏDQİQATÇI DƏQİQLİYİ... (2-ci məqalə)

XÜLASƏ

Məqalədə görkəmli yazıçı, alim, pedaqoq, ədəbiyyatşünas Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında böyük xidmətləri olan Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı Asif Rüstəmlinin elmi-nəzəri, tarixi araşdırmaları təhlil edilir.

Məqalədə filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Asif Rüstəmlinin görkəmli yazıçı, alim, pedaqoq, ədəbiyyatşünas Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında böyük xidmətləri olan Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı elmi-nəzəri araşdırmaları tədqiqat obyektidir. Burada Asif Rüstəmlinin Mir Cəlalin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı bu günə qədər tədqiqatlardan kənar qalan real faktlara gətirdiyi aydınlıq, bu sahədə araşdırmaları, üzə çıxardığı mənbələrə, faktlara münasibəti araşdırılır.

Mir Cəlal Paşayevin ədəbiyyatşünaslıq taixində yeri, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, bədii nəsrimizin, təhsilimizin inkişafında rolu, geniş ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı Asif Rüstəmlinin apardığı tədqiqatlar, bu tədqiqatların bir çox qaranlıq məsələlərə gətirdiyi aydınlıq, bu məsələlərin Mir Cəlal Paşayevin həyat və fəaliyyətinin, ictimai, siyasi, ədəbi, elmi fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi dəqiqliklə araşdırılması tədqiq və təhlilini tapır.

Rusca:

Açar sözlər: “Mir Cəlal”, “Asif Rüstəmli”, “ədəbi”, “həyatı”, “akademiya”

Giriş. 1948-ci ilin mart-aprel aylarında direktor Məmməd Arif Dadaşzadə Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunun təşkilatçılığı ilə keçirilən Maksim Qorkinin 80 illik yubiley tədbirlərində iştirak etmək, arxivlərdə elmi-tədqiqat işi aparmaq üçün Moskvaya ezam olduğu müddətdə Sovet ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Mir Cəlal Paşayev Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifəsini icra etdiyi, M.C.Paşayevin direktor vəzifəsini icra etdiyi müddətdə müqavilələr bağladığı, Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinə müraciətlər ünvanladığı bildirilir: “Onun 26 mart 1948-ci ildə Rəyasət Heyətinə göndərdiyi məktubda yazılır: “Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinə. RH-nin təsdiqlədiyi plana uyğun olaraq yazıçı Mehdi Hüseyn “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi”nin əsas

müəlliflərindən biridir. M.Hüseynlə tarif dərəcəsini qaldırmaqla (1 ç.v. 3000 rub.) müqavilə bağlamaq üçün bizə icazə verməyinizi xahiş edirik.

Mehdi Hüseyn Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi üçün 1944-1946-cı illər dövrünə aid 4 ç.v. həcmində bizə oçerk yazacaqdır.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifəsini icra edən M.C.Paşayev” (8).

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik Yusif Məmmədəliyevin M.C.Paşayevin məktubuna 29 mart 1948-ci ildə dərkənar qoyaraq onu İctimai Elmlər bölməsinin rəhbəri, professor Heydər Hüseynova ünvanladığı, nəticədə işin müsbət həllini tapdığını açıqlayır. Mir Cəlal Paşayevin ədəbi tənqidi məqalələrində ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi cərəyanlar və şəxsiyyətlər, formaməzmun, dil-üslub məsələlərinə xüsusi diqqət ayırdığı, ilk irihəcmli elmi-nəzəri əsərlərindən biri Mahaçqalada çıxan “Maarif yolu” jurnalının 1928-ci il tarixli 10-11 və 12-ci, 1929-cu il nəşrinin 1-2-ci sayında çap olunan “Ədəbiyyatdan romantizmə” adlı ədəbi-tənqidi məqaləsi” olduğu bildirilir: “Bu vaxt Mir Cəlal müəllimin cəmi iyirmi yaşı var idi. İndiki zamanda bu yaşda oxuyan gənclərimiz təhsilin yalnız bakalavr pilləsində qərar tuta bilirlər. “Ədəbiyyatdan romantizmə”ni oxuduqca müəllifin problemə yanaşma tərzinə, onun qoyuluşuna, dünya romantizminə bələdliliyinə, dəyərləndirmə metoduna heyran qalmaya bilmirsən” (7).

Mir Cəlalin bununla bağlı fikirlərinə (“Romantiklər ibtidai cəmiyyətə, ibtidai həyata rəğbətlikləri ilə şəfqət və mərhəmətli görünür, səmimiyyəti sevirilər. Sevgi, məhəbbət mamentləri istər-istəməz bu halları doğurası idi. İnsanlar arasındakı səfalət, rəzalət uyğunsuzluqları insan cəmiyyətinin yaramaz quruluşunda görürək dəyişmək istəyir, əvəzində yeni “Əsas qardaşlıq” bir cəmiyyət qurmaq istəyirlər. Tolstoyun “Biri-birinizə məhəbbət ediniz” əsəri, Hamidin “Doxtəri-hindu”sundakı mühüm nöqtələr, Əhməd Hikmətin “Bir damla qan” adlı kiçik əsərləri, Cavidin “Köydə” sərlövhəli “Azər”dən buraxdığı parçalardakı səmimiyyətə rəğbət, mərhəmət tələqqilər yığıncağıdır”) diqqəti yönəldən Asif Rüstəmli gənc alimin “romantiklərə xas hissiyyat kimi vurğuladığı səmimiyyət, şəfqət və mərhəmət kimi insani keyfiyyətlər ilk növbədə onun özünə aid kökdən, gəndən gələn və həyatda qazandığı mənəvi xüsusiyyətlər” olduğunu yazır. Müəllifin qənaətlərini (türk romantizmi Fransa ədəbiyyatından təsirlənərək XIX yüzilliyin ortalarından özünü bürüzə verməyə başlamış, qüdrətli simalar yetişdirməsə də, klassizmin və realizmin təsiri ilə inkişaf yolunu tutmuşdur. Fərqli cəhəti müxtəlif ədəbi cərəyanlarla qarışıq olması və “sırf romantik olan bir türk şairi” yetirə bilməməsidir), sonralar müəllifin Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndələri Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Əbdülxalıq Cənnəti, Abdulla Şaiq, Abdulla bəy Divanbəyoğlu, Abdulla Tofiq və b. haqqında əsərlər yazdığı və “bu cərəyanın yerli nümayəndələrinin yaradıcılığını dəyərləndirərkən romantizm haqqında onun ilk araşdırmaları”nın elmi qənaətlərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayır.

Asif Rüstəmli həm də XX yüzilliyin iyirminci illərində romantizm ədəbi cərəyanı haqqında yetərinə bilgilərin olmadığı bir mühitdə Mir Cəlalin “Ədəbiyyatda romantizm” adlı elmi-nəzəri əsərinin orta və ali məktəblərdə dərslik kimi də istifadə edildiyini vurğulayır. M.Cəlalin materializm ilə idealizmin həddlərinin konkretləşdirilməsində romantizmin əhəmiyyətini vurğuladığını (“Elm və fənn sahəsində idealizmi öldürən maddiyyətçilik (materializm) ədəbiyyat sahəsində də həyatı və həqiqiliyi hakim mövqeyə çıxardı. Bu həqiqilik (realizm) ilk dəfə neoromantizm (yeni romantizm) şəklində əsaslar qoydu və nəhayət idealizmdən əlaqəsini tamamilə kəsdi”) yazır. “Ədəbiyyatdan romantizmə” adlı araşdırmasının gənc Mir Cəlalin parlaq istedadından və böyük elmi-nəzəri hazırlığa malik, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə xüsusi meyl göstərən tədqiqatçı olmasından xəbər verdiyini bildirən alim onun sonralar da yazıçı və şairlərin yaradıcılığını təhlil edərkən və dəyərləndirərkən ədəbi nümunələrə nəzəri aspektdə münasibət bildirdiyini, müəllifin bənzərsiz ədəbi portretini yaratmağı bacardığını söyləyir. Yazıçı Ənvər Məmmədخانlı haqqında fikirlərini (“Ənvər istedadlı və ümidli ədiblərimizdəndir. Mən onu nəsrimizdə bir romantik kimi tanıyıram. Ənvərin romantikası faydalı romantikadır. Doğrudur, bəzi yoldaşlar onun bədii qidasını kənarda - Avropa və ya rus ədiblərində görürlər. Məncə, bu, azdır. Ənvər Azərbaycan klassik nasirlərimizə də yad deyil. Onun xəyalında, lirikasında “Can yangısı” kimi gözəl bir əsər ilə, Süleyman Sani yaxud, Şaiqin bəzi hekayələri ilə mehriban bir səsleşmə vardır. Ənvər heç kəsə oxşamaq istəmir, tamam başqa cür yazmaq istəyir. O, adi və hər kəsə məlum hadisələrdən yox, seçilən, müstəsna və bəzən də nadir hadisələrdən yazmağa çalışır. Onun təsvir etdiyi adamlar daxilən güclü, məğrur olurlar. Öz aləmləri ilə yaşayır, ətraf ilə hesablaşmaq istəmirlər”), eyni zamanda Ənvər Məmmədخانlı yaradıcılığında romantikani təqdir etsə də, onun “Burulğan” romanına münasibət bildirərkən realizm elementlərini bəyənmədiyini (əsərdə “hadisə və ziddiyyətlər əsas etibarilə realistcəsinə verilmişdir. Lakin bu realizm sönük və olduqca ibtidai bir realizmidir”) qeyd edir. “Ədəbi tənqiddə bu düşüncələr Ənvər Məmmədخانlı yaradıcılığına yeni yanaşma, obyektiv baxış sistemidir və bu gün də elmi dəyərini, aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır” - deyən Asif Rüstəmli Mir Cəlal Paşayevin “elmi-nəzəri görüşlərində, ədəbi-tənqidi məqalələrində, mötəbər məclislərdəki məruzələrində formalizm və naturalizm probleminə hələ ötən yüzilliyin 30-cu illərində” tam aydınlıq gətirdiyini (Onun müşahidələrinə əsasən “müasir formalizm bədiiilik şüarı altında, naturalizm isə realizm şüarı altında çıxır, həm də gizlənilir”) yazır. Bədii yaradıcılığın “mühüm elementi və məzmunla sıx bağlı olan, onun təzahür görüntüsü kimi özünü bürüzə verən forma problemi”nin zaman-zaman mübahisələrə səbəb olması, məsələyə düşüncə adamlarının fərqli mövqələrdən yanaşdığı, Mir Cəlalin “forma” və onun ifrat aludəçilərinin təqdim etdiyi “formalizm” haqqında elmi qənaətləri, dəyərləndirməsinin isə “qısa və aydın”lığı (Mir Cəlal yazırdı: “Forma mündərcənin daxili strukturasıdır. Forma əsərin yalnız qafiyəsi, ölçüsü, dili, stilistikası məcazları deyil, həm də əsərin mündərcəsinə

formalaşdıran strukturası, quruluşu, kompozisiyası, daxili rabitələri, maneraları, motivləri və bu motivlərin veriliş şəkildir. Çıplaq forma axtarmaq fikri ona görə yanlıştır ki, hazır bir forma yoxdur və olmamışdır”) diqqətə çəkilir, “Ədəbi terminlərə, metodlara, cərəyanlara yetərinə diqqət yetirilmədiyi, dəqiq və dərin münasibət bildirilmədiyi, nəzəriyyələrin, baxışların stabil olmadığı dövrdə məsələyə tam aydınlıq gətirilmiş, problemə müasirlik müstəvisindən yanaşılmışdır”- deyir.

Mir Cəlal Paşayevin düşüncələrinin naturalizm məsələsində də “əsaslandırılmış məntiqə” söykəndiyi, “yetərinə konkret və aydın” olduğu əsaslandırılır: “O, problemə toxunaraq yazırdı: “Hər gözə görünən, hər yazan, hər hiss olunan şeyi şərtsiz, təhlilsiz, seçkisiz alıb, bədii əsərə doldurmaq, həyatın hər təsadüfi faktı və hadisəsini bədii ədəbiyyat obyektinə saymaq müasir naturalizmin ilk başlıca xüsusiyyətidir. Naturalist, qələmə aldığı səhnənin, tədqiqatçılara layiq dəqiq şəkildə, onun ehtiva etdiyi bütün ünsürlər kompleksi ilə fotoqraf qədər “obyektiv” verməyə çalışır” (7).

“Qeyd edildiyi kimi, naturalist əsərlərdə çox vaxt bədii-estetik keyfiyyət, zövqün və dünyagörüşün inkişafı məsələləri arxa plana keçir, intim səhnələrə, jarqon və biədab sözlərə geniş meydan açılır, yüngül və ucuz oxucu marağına hesablanmış “əsərlər” cəmiyyətə və ədəbi mühitə mənfi emosiyalar ötürür” - deyən Asif Rüstəmli Mir Cəlal naturalizm pərdəsi altında işlədilmiş xüsusilə biədab sözlərə öz münasibətini olduqca “dəqiq və sərt” bildirdiyini (“Bizim əsərlərdə isə ədəbsiz çıplaq təsvir, ifadə moment olaraq vardır. Qantəmirədə biədab söz əsərin canıdır. Bizim hekayələrdə biədab söz əsərin nöqsanıdır. Yəni bu sözləri atsan hekayə pozulmaz, biləks sağlamlaşar”) göstərir. Milli ədəbiyyatımızın saflığı, bülurluğu, duruluğu, sağlamlığı Mir Cəlali daima düşündürdü, “onun bədii yaradıcılığa yeni gələn, gələcəyinə ümidlər bəslənən gənclərin əsərlərinə tənqidi münasibəti də sabit və birmənalı olaraq xeyirxahlıq, qayğıkeşlik səciyyəsi” daşdığı açıqlanır. Həmid Araslı ilə birlikdə yazdığı və “Kommunist” qəzetində çap etdirdiyi “Hücum” adlı məqaləsində (1931.№239. 16 oktyabr) “həmyaşadlarının yaradıcılığına dövrün ədəbi-estetik meyarları nəzərə alınaraq obyektivlik, prinsipallıq müstəvisindən” qiymət verildiyi bildirilir: Məqalədə yazılırdı: “Dilbazının “Pambıqlı çöllərdə” parçası mövzu etibarilə ən aktual olsa da, kolxoz tarlalarında gedən kəskin mübarizə və əmək həyatını göstərməkdən çox aciz və bədii qiymətcə zəifdir. “1 avqust” münasibəti ilə buraxılan “Baltıkdan Atlantikə” şeiri müvəffəqiyyətli parçadır. Osman yoldaş (Osman Sarıvəlli nəzərdə tutulur - A.R.) müharibə haqqında yazan gənclərin bir çoxundan irəli gəlmişdir. Səməd (Vurğun), “Ölən şeirlərim”də sadaladığı şeylər ilə “ağır və çətin dəqiqələrə qatlanaraq”, ələmlər içərisindən ayrılır... Zərbəçi yazıçılardan Mirzə yoldaşın (Mirzə İbrahimov - A.R.) “Yanlandır yalan” parçası keçmişlərə nisbətən iləri atılmış bir adımdır. Bu parça dünya görüşü uğurunda mübarizədən danışır. Mirzə, Müşfiqin “Həyatı gözəl duyan mənə, şair olandır.” ...təsəvvüfi fikrinə, doğru cavab verə bilməmişdir... Nədənsə Mirzə həyatı duyma məsələsini proletaryata aid edir. Və hətta proletaryatın və onun rəhbərlərinin

böyüklüyünü həyatı duyub dəyişməklərində görür. “Cavad, Cavid duydularmı biz duyan kimi həyatı?” Mirzə bu sualına mənfi cavab verməklə (Cəfər Xəndan kimi və başqaları kimi) burjuaziyanın düşünmədiyi, hətta duymadığına inanır. Elə çıxır ki, burjuaziya sinifi inqilab və sosializm quruluşunun doğruluğunu anlamadıqları üçün buna tərəfdar olurlar”. (7).

O dövr üçün Mir Cəlalin “proletar - burjuaziya ziddiyyətləri və ikincilərin təmsilçiləri haqqında yanlış, əsassız düşüncəni cəsarətlə təkzib etməsi, haqqa, həqiqətə, düzlüyə sadıqlığı, ədalətlik, obyektivlik prizmasından həmyaşdılarının əsərlərinə tənqidi yanaşması, repressiya buludlarının ziyalıların, qələm əhlinin başı üzərində sıxlaşdığı bir ərəfədə cəmiyyətdə heyrət və rəğbətlə” qarşılandığı, sözə və onun sahibinə saygını artırdığı, gənc yazarların əsərlərinin yüksək peşəkarlıqla təhlili, ciddi qüsurların aşkara çıxarıldığı, həlli yollarının araşdırılması istiqamətində metodik tövsiyələr, müsbət xüsusiyyətlərin vurğulanması, uğurlu bədii nümunələrin ürək genişliyi, sevinc hissi ilə təqdir olunması şair və yazıçıların formalaşmasına, sənətkarlıq keyfiyyətlərinin yüksəlişinə təkan verdiyi bildirilir: “Etiraf edilməlidir ki, XX yüzilliyin 30-60-cı illərində Azərbaycan ədəbi mühitində yetişən görkəmli şair və yazarların, qələm əhlinin uğurlarında Mir Cəlal tənqidinin böyük töhfəsi, əhəmiyyətli təsiri və sanballı çəkisi hiss olunmaqdadır” (7).

Mir Cəlalin “ədəbi-tənqidi yaradıcılığında poeziyasına dəfələrlə istinad edilən, işıqlı, tutumlu poetik düşüncələri, obrazlı deyim tərzini təqdir olunan, Azərbaycan dilinin gözəlliyini, şirinliyini, axıcılığını ədəbiyyata gətirməklə yeni məktəbin təməlini qoyan istedadlı gənclərdən biri də” Səməd Vurğun olduğu bildirilir.

Mir Cəlalla Səməd Vurğunun tanışlığı, ədəbiyyata sevginin, poeziyaya məhəbbətin bu iki gənci tezliklə yaxın məsləkdaşlara çevirdiyi, o vaxtlar Mir Cəlalin da ilk şeirləri kütləvi mətbuat orqanlarında, o cümlədən, “Qızıl Gəncə” qəzetində, “Maarif yolu” jurnalında nəşr edildiyi, 1929-1930-cu illərdə bu gənclərin Gəncə mühitindən ayrılaraq Moskvada və Kazanda təhsil almağa getsələr də, taleyin onları 1931-ci ildə Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında yenidən birləşdirdiyi, təhsil illəri, ədəbi mübahisələr, yeni ədəbiyyat və sənət uğrunda mübarizələr onların bir-birinə inamını, dostluğunu daha da möhkəmləndirdiyi qeyd edilir. Səməd Vurğunun şeirdən-şeyrə inkişafı Mir Cəlal tənqidinin nəzərindən yayınmadığı açıqlanır: “Mir Cəlal Mir Əli oğlu dönə-dönə qayıtdığı Səməd Vurğun yaradıcılığını şərh edərkən onun poetik dil xüsusiyyətlərini, üslub cazibədarlığını, bədii təsvir vasitələrindən yerli-yerində işlədilməsini vurğulamaqla yanaşı, xüsusilə poema və dram əsərlərində konfliktlərin kəskinliyinə, obrazların təbiliyinə, inandırıcılığına diqqət çəkir, bədii əsərlərdə sənətkarlıq keyfiyyətini gənc yazarlar üçün örnək sayırdı” (7).

Onun “Gənc işçi” qəzetində dərc etdirdiyi “Yaxşı bir əsər haqqında” (1938. 16 oktyabr) adlı məqaləsi Səməd Vurğunun “Vaqif” dramının səhnə həyatından bəhs etdiyi, əsərin tamaşasına baxdıqdan sonra ilkin təəssüratlarını bölüşdüyü (“Səməd mənfi obrazları da eyni qüvvətdə, real və zəngin boyalarla vermişdir. O, bəzi şablona

alışmış avtorlar kimi düşməni axmaq, ağılsız göstərmir, düşmənin əl-qolunu bağlayıb müsbət obrazın qarşısına yıxmır. O, konflikti çox çətin və mürəkkəb yollarla inkişaf etdirir. İstər mənfi, istər müsbət tipləri bərkə-boşa salıb çıxarır, onları mürəkkəb situasiyalarda verir” (7) açıqlanır. Mir Cəlalin müxtəlif illərdə yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələri diqqətə çəkən Asif Rüstəmli onun gənc yazarların yaradıcılığına diqqət yetirdiyini, onlara qayğı və sayğı ilə yanaşdığını görür. 1933-cü ildə çap etdirdiyi “Gəncliyin səsi” adlı məqaləsində Səməd Vurğunun “Fənər”, Süleyman Rüstəmin “Yanğın”, Mehdi Hüseynin “Bahar suları”, Rəsul Rzanın “Böşevik yazı”, eləcə də “Azad qadın ədəbiyyatda” adlı yazısında Mikayıl Müşfiqin “Əfşan”, S.Vurğunun “Kənd səhəri”, Osman Sarıvəllinin “Əsrimizin qızı”, Nigar Rəfibəylinin “Komsomol qızlar” və digər gənc müəlliflərin əsərləri təhlil edilərək obyektiv münasibət bildirdiyini yazır. Bədii nümunələrdə müsbət meyilləri, işıqlı cəhətləri yüksək qiymətləndirən Mir Cəlal uzunmüddətli müşahidələrinə əsasən belə bir qənaətə gəlirdi ki, “Gənclərimiz hələ də sxematizm, biologizm, sözcülük və xaltura ünsürlərindən yaxa qurtara bilməyirlər. Onlar yüksək sənət texnikasını mənimsəməyə, aldıkları mövzular ətrafında geniş surətdə işləməyə az fikir verirlər. Göstərilən qüsurlar ədəbiyyatın oxucu qarşısında gözdəndüşməsinə, estetik zövqün korlanmasına səbəb olur, meydan açır. Qeyri-peşəkarlıq, səriştəsizlik və məsuliyyətsizlik ədəbiyyatı sxematizmə, xalturaya, sözcülüyə sürükləyən əsas amillərdir. Mir Cəlal müəllimin tənqid hədəfləri abstrakt, mücərrəd olmur, fikrini, sözünü çox vaxt konkret yazıçıya ünvanlayır. Birbaşa müəllifin və əsərin adını nişan verir” (7)

Məmməd Səid Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” əsəri haqqında yazdığı “Böyük problemlər romanı” (“İnqilab və mədəniyyət” jur.,1934. №3-4. səh. 47-51) adlı məqaləsində müsbət məziyyətlərlə yanaşı, “inandırıcı olmayan, səmimiyyətdən uzaq məqamlar haqqında da mülahizələrini” bildirdiyini (“Yumor yaxşıdır, lakin qondarma, qıraqdan gətirmə olduqda təsirini itirir. Yumor əsərin öz mündəricəsindən və ümumi hərəkətindən çıxmalıdır. “Yumor üçün yumor” oxucuya heç bir təsir edə bilməz. ... Tiplərin hamısı eyni dildə danışdırılır. Hətta İran kübarları, Siqətül-İslam kimisi ilə (Təhminə xanımın) ifadəsi arasında fərq yoxdur. Müəllif hamını bir dildə danışdırır. Hətta 5 gün içərisində Rusiyadan gəlmiş Nina da xalis türkcə danışır”. Əlbəttə, iradlar çox incə məqamlarla - sənətkarlıq məsələləri ilə bağlıdır) yazır.

Mir Cəlalin “Yaradıcı tənqid uğrunda” məqaləsində tənqidçinin bilik və bacarığı ilə yanaşı, mənəvi-etik dünyagörüşünün, insani keyfiyyətlərinin önəmliyini gündəmə gətirdiyi, əsərdə mənfi çalarlarla yanaşı, işıqlı məqamların vacibliyini də vurğuladığı (“Tənqidçi öz əxlaqi məziyyəti, insani xasiyyəti, ictimai aləmdəki əlaqələri ilə də yazıçıya və oxucuya nümunə olmağa çalışmalıdır. Mən Ə.Əbülhəsənin və ya H.Mehdinin bir hekayəsində zərərli bir meyl, pis tərəflər görürəmsə, mütləq bunu müəllifə bildirməli, ondan bunun izahını və düzəltməsini istəməli, gözləməliyəm. Axı tənqidçi yaradıcının köməyi, inkişaf yolunda onun qolundan tutandır. Tənqid yalnız yazıçılara və oxuculara “pis nümunələr” təqdim

etməməlidir. Tənqid ədəbiyyatımızın parlaq, işıqlı tərəflərini də görməli və cəsarətlə göstərməlidir”) bildirilir.

Asif Rüstəmli təhlillərini davam etdirərək onun “Bir neçə cümlə ilə müəllif müasir tənqidçi necə olmalıdır? - sualına cavab verdiyini, mənəvi-əxlaqi portretini yaratdığını və bununla da kifayətlənmədiyini yazır: “Bu portretin mükəmməliyini artırmaq, təkmilləşdirmək üçün ona “Ədəbi söhbətlər”ində yeni ştrixlər əlavə edir: “Tənqidin və ya tənqidçinin sözü kəsərli, nüfuzu böyük olmalıdır. Belə bir nüfuzla tənqidçi nə ilə nail ola bilər? Bizcə, hər şeydən əvvəl həqiqilik, obyektivliyi ilə. Əsərə təhlil və qiymət verəndə tənqidçinin qanunnaməsi məhz müqəddəs ...həqiqət, prinsipallıq, ...elmin müqəddəs hökmləri olmalıdır.” (7).

Müəllifin doğru qeyd etdiyi kimi, tənqidçi hər hansı bir əsəri təhlil edərkən və dəyər-ləndirərkən onun istinad nöqtəsi, güvənc yeri, söykəndiyi mötəbər dayaq şübhəsiz ki, yalnız həqiqət və elm arqumentlər olmalıdır. Əks halda tənqidçi ləyaqəti, tənqidçi nüfuzu üzərinə kölgə düşə bilər.” (7).

1937-ci ildə ölkədə tüğyan edən repressiyalar dövründə bir çox alimlərin, şair və yazıçıların həbs olunması üçün bəzi “tənqidçilər”in donos səviyyəli cizmaqaraları “məhkumluq orderi” səviyyəsinə qaldırıldığını, “həqiqətə, elmi dəlillərə söykənməyən, cəmiyyətdə sinfi parçalanma yaradan, asanlıqla mətbuata yol tapan “tənqidçi” iradlarının bəzən prokuror ittihamlarından “sərt” olduğunu gizlətməyən Asif Rüstəmli Mir Cəlalin “həmkarlarının yanlış mövqeyinə, subyektiv müşahidələrdən qaynaqlanan baxışlarına aydınlıq gətirərək cəmiyyətdəki reallıqlardan “Sənət və həqiqət” məqaləsində müdrikliklə bəhs etdiyini (“Bugünkü nəzəri mülahizələrdə ən yanlış və ən ziyanlı şey, cəmiyyəti bir-birinə zidd iki qütbə ayırmaq, hadisələri, insanları, duyğuları qara və qırmızı, pis və yaxşı deyə iki yerə bölməsidir. Belə olsaydı, cəmiyyət bu yazıçıların dediyi kimi iki bir-birinə zidd və bir-birindən ayrı bölünmüş olsaydı, bir günün içində oğrunu da, əyrini də, rüşvətxoru da, xaini də, canini də taxtabiti kimi lap dağ su ilə qırmaq, cəmiyyəti dincəltmək olardı. Amma təəssüf ki, cəmiyyət belə deyil və heç bir zaman belə olmamışdır...”) yazır. Mir Cəlal 1930-cu illərdə ədəbiyyata gələn gənclərdən Osman Sarıvəllinin və İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığına fərqli rakurslardan yanaşaraq “müsbət meylləri, fərqli xüsusiyyətləri zərgər dəqiqliyi ilə” araşdırdığı, qiymətləndirdiyi qeyd edilir.

Digər gənc və istedadlı yazıçı İlyas Əfəndiyevin 1939-cu ildə nəşr olunmuş ilk hekayələr kitabçası haqqında da eyni səmimiyyət və rəğbət hissi ilə “Yeni qüvvələr” (“Ədəbiyyat qəzeti”. 1941. 5 may) adlı məqaləsində yazdığını (“Mən, İlyas Əfəndiyevin “Kənddən məktublar” kitabçasını oxuyanda çox sevindim. Bu qələmin sahibində, adi insanlarda, adi savadlı adamlarda olmayan bir sıra əlamətləri kitabça aydın göstərir. Bu əlamətlər: yazıçılıq hissindən, incə müşahidə qabiliyyətindən, mənəvi yüksəklikdən, təmkindən, sevinməyi, kədərlənməyi bacarmaqdan ibarətdir”), onun gənc yazarların işıqlı tərəflərini görməyi və qiymətləndirməyi bacardığını bildirir. Onun “Ədəbi söhbətlər”ində Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Zeynal Xəlil, Əhməd Cəmil, Mirvarid Dilbazi

və başqalarının yaxşı əsərlərinin oxucu kütlələrinin mənəvi qidası olduğu, onların ardınca H.Hüseynzadə (Arif), İ.Qabil, N.Babayev (Xəzri), B.Adil, Q.Qasımzadə, İ.Səfərli, B.Vahabzadə, Ə.Kürçaylı, H.Abbaszadə və sairələri kimi istedadlı gənclər gəldiyini, “Ədəbiyyatımızın gənc qüvvələri” məqaləsində isə İkinci dünya savaşından sonrakı illərdə ədəbiyyata gələn yeni istedadlar sırasına İslam Səfərli, Hüseyin Hüseyinzadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Qasım Qasımzadə, Əliəğa Kürçaylı, Ənvər Əlibəyli, Nəbi Babayev, Salam Qədirzadə, İsa Hüseyinov, Seyfəddin Abasov, Pənah Xəlilov, Məsud Vəliyev, Qulu Xəlilov və başqalarının adını vurğulamışdır. Tənqidçi gənc ədiblərin ötən əsrin 50-ci illər dalğasına Əli Kərim, Sərdar Əsəd, Davud Ordubadlı, Məmməd İbrahim (Araz), İlyas Tapdıq, Famil Mehdi, Cabir Novruz, Ramiz Məmmədzadə, Tofiq Mütəllibov, Xəlil Xəlilov (Xəlil Rza Ulutürk), Sabir Əhmədli, Altay Məmmədov, Emin Mahmudov, Bayram Bayramov, Rauf İsmayılov, Ağamusa Axundov, Bəkir Nəbiyev və başqalarının adlarını çəkdiyini bildirən Asif Rüstəmli “tənqidçinin gənclərə bəslədiyi ümidləri özünü doğrultmuşdur. 1950-ci ilin ortalarında ilk əsərlərini oxuculara ünvanlayan tənqidçilər, şair və yazıçılar sonrakı dövrün tanınmış elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləridir”-deyir. Milli ədəbiyyatşünaslığımıza "altmışıncılar" terminini gətirən, özündə mühüm bir ədəbi mərhələni ehtiva edən, sovet rejiminin ideoloji basqılarına müqavimət göstərən, adları xüsusi vurğulanan bu ədəbi nəslin görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına Mir Cəlalın tənqidi təsirsiz qalmadığı, onların bir yazıçı, tənqidçi, düşüncə adamı kimi yetişməsində ədibin xidmətləri böyük olduğu vurğulanır. Mirzə Fətəli Axundzadə adına Milli Kitabxananın direktoru, professor Kərim Tahirlinin təşəbbüsü və tərtibçiliyi ilə ilk dəfə küll halında toplanılaraq çap edilən Mir Cəlalın “Ədəbi-tənqid”i kitabının oxucuda dərin təəssürat yaratdığı, müəllifin peşəkarlığı, cəsarəti, zəhmətsevərliyi, geniş erudisiyası böyük maraq doğurduğu bildirilir. Mir Cəlalın tənqidin və tənqidçinin çətinlikləri barədə fikirlərini (“Təndiq yazmaq üçün mədəni - ədəbi səviyyə, müəyyən olmuş zövq və bir qədər də cürət lazımdır. İkinci tərəfdən tənqid əsərini hər qəzet və jurnalda çap etdirmək o qədər də asan olmur. Ən yaxşı tənqidi məqalə uzaqbaşı bir dəfə çap olunur. Üçüncüsü - istər redaksiyalar, istər İttifaq rəhbərliyi tənqid yazanın fikir və mülahizələrini daha çox kontrol altına alır, yaradıcılıq işinə qarışır, nəinki şeir, ya nəsr yazanın... .. Bütün bu səbəblərə görə tənqid sahəsinə gələnlər azdır”) diqqətə çəkən alim “1955-ci ildə qələmə alınan, olduqca cəsarətlə söylənilən bu fikirlər sovet rejiminə, onun ideoloji əsaslarına qarşı açıq etiraz əlaməti idi. "İttifaq rəhbərliyinin tənqid yazanın fikir və mülahizələrini nəzarət altına alması" birbaşa fikir, söz azadlığının məhdudlaşdırılması, mətbuat azadlığının boğulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Nəticə. Asif Rüstəmli Mir Cəlal Paşayevin mətbuat, söz azadlığı haqqında sovet rejiminə qarşı bu cürətli düşüncələri Sitalin repressiyalarından sonra siyasi mülayimləşmənin ilk simptomları, "altmışıncılar"a hazırlıq mərhələsinin başlanğıcı kimi də dəyərləndirmək olar. Altmışıncıların yaradıcılığı isə milli müstəqilliyə

aparan yolda cəsur, mübariz, vətənpərvər istiqlalçılar nəslinin yetişməsində, formalaşmasında mühüm rol oynadı”-deyir. Mir Cəlalin fəaliyyət sferasının mündəricəsini və mahiyyətini vizual nəzərdən keçirməklə böyük ədibin elm, tənqid cəbhəsində, bədii yaradıcılıq sahəsində göstərdiyi şücaəti, fədakar müəllim əməyi heyrət doğurur desək - bəlkə də görülən titanik işlərin sanbalı, əhəmiyyəti haqqında gerçək, doğru mənzərənin ən zəruri təfərrüatlarını əks etdirməkdə çətinlik çəkmiş olarıq”.

Mir Cəlal Paşayevin “elmi, ədəbi-tənqidi araşdırmaları, bədii yaradıcılığı və pedaqoji fəaliyyəti Azərbaycan xalqının davamlı tərəqqisinə hesablanmış təmənnasız övlad borcu, müqəddəs vətənpərvərlik missiyası” kimi yüksək dəyərləndirilir.

Asif Rüstəmlinin Mir Cəlalin həyat və fəaliyyəti ilə bağlı araşdırmasının özəlliyi onun bütün tarixi gerçəkliklərə diqqət göstərməsi, tarixlərin təhrifini üzə çıxarması, hər ilin, hər ayın böyük sənətkarın, alimin həyatında öynədiyi tarixi rolu olduğu kimi tədqiqata çəkməsidir. O, Mir Cəlalin həyat və fəaliyyəti ilə yazılan monoqrafiyalarda, tədqiqat işlərində bəzən tələm tələsikliyə yol verildiyini tədqiqatçı zərgərliyi ilə görür. Hər bir sənətkarın, tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətində şəffafılıq üçün onun yaşadığı illərin, ayın belə düzgün göstərilməsi mütləqdir. Asif Rüstəmli elmdə bu şəffafılığa diqqət yetirən məsuliyyətli tədqiqatçıdır. Təkcə böyük ədəbiyyatşünas, yazıçı Mir Cəlalin deyil, bütün apardığı tədqiqat işlərində hətta ən adi bir şeirin belə yazılma tarixini düzgün müəyyənləşdirməyin vacibliyinin şərt olduğunu gözləyir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Mir Cəlal. «Füzuli sənətkarlığı». 3-cü nəşri. «Nurlan», Bakı, 2007
- 2.Mir Cəlal. Azərbaycanda ədəbi məktəblər. Bakı, “Ziya-Nurlan”, 2004.
- 3.Mir Cəlal. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (dərslik). Bakı, “Maarif”, 1969.
- 4.Mir Cəlal. Klassiklər və müasirlər. Bakı, “Azərnəşr”, 1973.
- 5.Mir Cəlal, Pənah Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, “Çaşı-oğlu” nəşriyyatı”, 2005.
6. Mir Cəlal. Ədəbi tənqid (1931-1974) /Layih. rəh. Ə.Qarayev; elmi məsləh. N.Cəfərov; tərtib. və elmi red. K.Tahirov; ön sözün müəl. A.Rüstəmli; red. və çapa haz. Ə.İsmayılova, V.Həsənova.- Bakı, 2018.- 520 s.
7. 525-ci qəzet. - 2019.- 15 yanvar. - № 8.

РЕЗЮМЕ

ТОЧНОСТЬ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ АСИФА РУСТАМЛЫ

В статье анализируются научно-теоретические, исторические исследования Асифа Рустамлы о жизни и творчестве Мир Джалала Пашаева, выдающегося писателя, учёного, педагога, литературного критика, внесшего большой вклад в развитие азербайджанского литературоведения.

Объектом исследования является научно-теоретическое исследование доктора философских наук, профессора Асифа Рустамлы жизни и творчества

Мир Джалала Пашаева – выдающегося писателя, учёного, педагога, литературоведа, внесшего существенный вклад в дело развития азербайджанского литературоведения. Здесь рассматриваются разъяснения Асифа Рустамлы реальных фактов, оставшихся за пределами исследования жизни и творчества Мир Джалала Пашаева, его работы в этой области, а также его отношение к раскрытым им источникам и фактам.

Место Мир Джалала Пашаева в области литературоведения; его роль в развитии нашей литературы, культуры, художественной прозы и образования; исследования Асифа Рустамлы о его обширной общественно-политической деятельности; ясность, которую эти исследования вносят во многие тёмные вопросы жизни и деятельности Мир Джалала Пашаева, его общественной, политической, литературной и научной деятельности по этим вопросам, - всё это тщательно исследуется и анализируется в данной статье.

Ключевые слова: «Мир Джалал Пашаев», «Асиф Рустамлы», «литературный», «жизненный», «академия»

GULXANI (PANAH) VAQIF QIZI SHUKUROVA

SUMMARY RESEARCHER ACCURACY OF ASIF RUSTAMLI

The Article analyzes scientific-theoretical, historical studies of Asif Rustamli connected with the life and creativity of the writer, scientist, educator, literary critic Mir Jalal Pashayev who had great merits in development of Azerbaijan Literary Studies. The research object of the article is scientific-theoretical research of the doctor of sciences in Philology, professor Asif Rustamli which is connected with the life and creativity of the eminent writer, scientist, educator, literary critic Mir Jalal Pashayev who had great merits in development, advancement of Azerbaijan Literary school. In this article the author brings clarity to the real facts left out of studies and which reflected the life and creativity of Mir Jalal Pashayev as well as the author of the article researches the attitude, to the facts, sources Asif Rustamli revealed.

Asif Rustamli's studies related to Mir Jalal Pashayev's position in History of literature his role in advancement of culture, education artistic prose, public-political activity, and clarity brought to the vague issues have been analyzed and investigated precisely as the component of Mir Jalal Pashayev's life, political- public, literary and scientific activities.

Key words: Mir Jalal Pashayev, literary, vital, academy

RƏYÇİ: Akademik İsa Həbibbəyli